

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ТУРИЗМУ
КАФЕДРА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Кваліфікаційна робота

рівня вищої освіти «Магістр»

на тему: **«УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ВИКОРИСТАННЯ
ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ»**

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»

Виконав: студент групи ЗВ – 61

Грица С. Р.

Керівник: к. е. н., доцент

Ступень О. І.

ДУБЛЯНИ - 2024

УДК 338.43:172

Управління ефективністю використання земельних ресурсів аграрних підприємств. Грица С. Р. Кваліфікаційна робота. Кафедра землеустрою. Львів, Львівський національний університет природокористування, 2024 р.

56 с. текстової частини, 2 таблиці, 7 рисунків, 52 використаних джерела.

У кваліфікаційній роботі оцінено рівень ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах та обґрунтовано методичні засади оцінювання ефективності використання земельних ресурсів аграрними підприємствами. Визначено вплив спеціалізації сільськогосподарського підприємства на використання земельних ресурсів. Окреслено напрямки змін ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами.

Запропоновано механізм управління ефективністю використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Визначено стратегічні напрями підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Ключові слова: земельні ресурси, ефективність, стратегія, механізм управління, інструменти управління.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	8
1.1. Земельні ресурси в комплексі функціонування аграрних підприємств.....	8
1.2. Екологічні засади розміщення земельних ресурсів аграрних підприємств.....	12
1.3. Методичні аспекти оцінювання ефективності використання земельних ресурсів аграрними підприємствами.....	17
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ	21
2.1. Оцінка ефективності використання земельних ресурсів аграрних підприємств.....	21
2.2. Вплив спеціалізації аграрного підприємства на ефективність використання земельних ресурсів аграрних підприємств	25
2.3. Особливості використання земельних ресурсів аграрними підприємствами при трансформації земельних відносин	30
РОЗДІЛ 3 ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ	33
3.1. Управління ефективністю використання земельних ресурсів аграрних підприємств	33
3.2. Механізм управління ефективністю використання земельних ресурсів аграрних підприємств.....	38
3.3. Напрямки підвищення ефективності використання земельних ресурсів аграрними підприємствами	41
РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	46
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Формування та реалізація потенціалу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств базується на земельних ресурсах. Трансформація земельних відносин у державі вкрай вплинула на механізми відтворення земельних ресурсів, процеси землекористування та механізми залучення сільськогосподарських угідь до господарського обігу. Завдяки прийняттю відповідних управлінських заходів це створило нові виклики щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів. Повноцінна участь земельних ресурсів у господарському обігу має дозволити значно підвищити ресурсний потенціал та інвестиційну привабливість вітчизняних аграрних підприємств, а також відкрити їм доступ до кредитних ресурсів фінансових установ. Відтворення земельних ресурсів здійснюється в економічній, екологічній та соціальній площині і пропорції перебігу цього процесу визначають ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами. Розробка теоретико-методичних і прикладних засад управління ефективністю використання земельних ресурсів потребує побудови відповідних механізмів та їх інтеграції в системи управління основною діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Різноманітні аспекти формування та функціонування механізмів, засобів і процедур управління земельними ресурсами в діяльності аграрних підприємств та інших суб'єктів економіки детально розглянули у працях вітчизняні та зарубіжні науковці: Бойко Є., Амбросов В., Геєць В., Гавкалова Н., Гуторов О., Вишневська О., Данилишин Б., Чумаченко М., Дорогунцев С., Єрмаков О., Данько Ю., Калина Т., Котлер Ф., Лукінов І., Ігнатенко М., Михайлова Л., Лупенко Ю., Малік М., Сьомич М., Майлс Л., Кошкалда І., Макаренко П., Мартин Г., Мармуль Л., Матвєєв П., Маренич Т., Назаренко О., Ментл Д., Онегіна В., Плаксієнко В., Терещенко С., Шиян В. та багатьох інших. Зміна умов основної діяльності сільськогосподарських підприємств зумовлює необхідність пошуку напрямів, шляхів та каталізаторів підвищення

ефективності використання земельних ресурсів, рівнозначних завданню сталого розвитку.

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо управління ефективністю використання земельних ресурсів та інтеграція відповідних механізмів і підсистем в управління сільськогосподарськими підприємствами.

Об'єктом дослідження є управління використанням земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні засади управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є нормативно-правові акти України, а також звітні дані та результати спостережень за діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Робота викладена на 56 сторінках друкованого тексту. Робота містить 2 таблиці та 7 рисунків. Список використаних джерел складає 52 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Земельні ресурси в комплексі функціонування аграрних підприємств

В останні півстоліття дуже гостро постала об'єктивна потреба у виявленні та мобілізації ресурсного потенціалу і резервів підвищення продуктивності їх використання. Після визначення фондівіддачі та сукупної факторної продуктивності було проведено низку аналітичних досліджень джерел економічного зростання. Теорію зростання створив Р. Солоу, ним вперше у 1956 і 1957 роках була розроблена модель довгострокового економічного зростання на основі сукупної виробничої функції [51].

Теорія зростання підтверджена в роботах Свана Т., Купманса Л. [52] та ін. Економічне зростання в довгостроковій перспективі визначається технічним прогресом у його широкому розумінні та його спрямованістю на формування ресурсного потенціалу відповідно до їх основного результату.

Враховуючи природно-кліматичні особливості України, значний ресурсний потенціал сільського господарства, варто зазначити, що зменшення частки аграрного сектора економіки має мати відносний характер. Формування та використання ресурсного потенціалу є сферою, яка потребує проведення ефективної аграрної політики. На думку Всесвітнього економічного форуму, українська аграрна політика не збалансовує інтереси платників податків, споживачів і виробників, оскільки є надто обтяжливою для економіки [50]. У рейтингу країн за якістю аграрної політики Україна посіла 102 місце зі 104, пропустивши позаду Японію та Зімбабве. Якщо Японія, яка є однією з найбагатших країн світу, може дозволити собі неефективне витрачання коштів на підтримку власного агробізнесу, тобто сільгоспвиробників, то для нашої країни така марнотратство є шкідливою і не сприяє прогресивним структурним зрушенням.

Від якості реалізації державою регуляторних функцій щодо формування та використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств залежить забезпечення стабільного розвитку сільського господарства та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Через певні галузеві особливості сільського господарства функціонування ринкового механізму за відсутності регулювання, як правило, не може забезпечити узгодження економічних інтересів між галузями аграрного сектора, внаслідок чого товаровиробники не отримують значних ресурсів та ефективність їх підприємницької діяльності знижується.

Основним критерієм ефективності аграрної економіки є продуктивність використання ресурсного потенціалу, яка є визначенням, що відображає взаємозв'язок між процесом використання ресурсного потенціалу та його результатами. Економічні, соціальні та екологічні стандарти життєдіяльності суспільства визнані світовим співтовариством за умови підвищення продуктивності використання ресурсного потенціалу.

За оцінками економістів і статистичними даними в різних країнах, у різні періоди підвищення продуктивності використання ресурсного потенціалу забезпечує від 40 до 90% економічного зростання. У США доходи населення подвоюються кожні 20 років при середньорічному темпі зростання продуктивності 3,2% [50].

Незважаючи на важливість продуктивності праці, вітчизняна економічна наука і практика приділяє цій економічній категорії недостатньо уваги. Продуктивність в українській економічній науці залишається поза увагою економічних органів, управлінських структур і науки. Державні аграрні формування та сільськогосподарські підприємства всіх рівнів не аналізують результативність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, зокрема його часткових складових: затрат праці та продуктивності праці.

Вперше розглянуто динаміку таких системних факторів, як продуктивність праці, фондівіддача, сукупна факторна продуктивність та

продуктивність використання ресурсного потенціалу за рахунок вкладів в економічне зростання на сучасному етапі розвитку економіки України.

Нестійка трансформаційна модель базувалася на ринковій трансформації сільського господарства та зводилася до логіки примітивної економіки без урахування пріоритету інституційної трансформації, згідно з оцінкою моделі. У сільському господарстві було багато проблем через незбалансованість економічних, соціальних і політичних чинників суспільної трансформації.

В умовах ринкової економіки вихідною ланкою економіки є аграрне підприємство, яке є робочою силою із засобами виробництва і закономірності цього поєднання породжують специфічну форму власності. Зростання капіталу відображається в матеріальній формі його економічного інтересу. У ринкових умовах стратегія ведення бізнесу підприємствами будується переважно як стратегія погашення витрат на придбання ресурсів за рахунок ціни, коли витрати на виробництво або операції разом із валовим прибутком визначаються тим, що ринок не може витримати. Цим супроводжується розвиток інфляційних процесів. В умовах глобалізаційних процесів, з посиленням конкуренції та наявністю потужних аграрних компаній з якісними і водночас відносно дешевшими товарами та послугами така бізнес-стратегія є проблематичною.

Фірми, які хочуть вижити і конкурувати в таких умовах, повинні будувати стратегію, засновану на підвищенні продуктивності використання ресурсного потенціалу, а не на збільшенні ціни. Замість вимірювання лише рентабельності, якої можна досягти навіть за рахунок зростання цін, слід визначити, чи здатне підприємство зберегти конкурентоспроможність, тобто виробляти більше продукції кращої якості або підвищити якість у тих же обсягах, при цьому відносно менші витрати ресурсів. Модель вимірювання сумарної факторної продуктивності використання ресурсного потенціалу наведена на рис. 1.1.

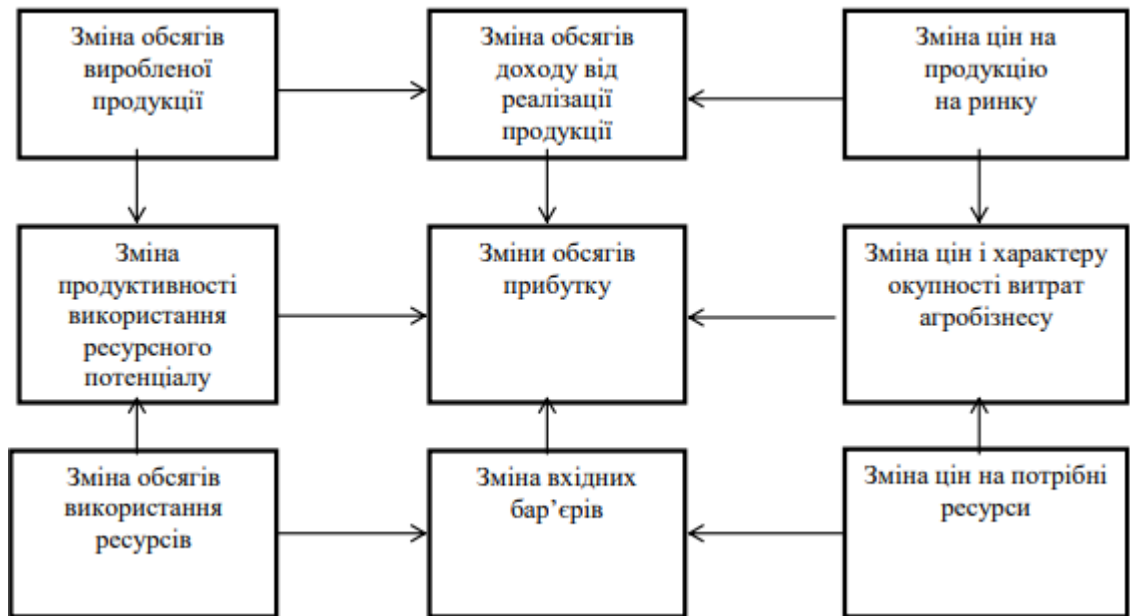

Рисунок 1.1 - Модель вимірювання сукупної факторної продуктивності використання ресурсного потенціалу

Методи вимірювання сукупної факторної продуктивності в якості методів вимірювання ефективності застосування ресурсного потенціалу практично не використовуються.

Процедура вимірювання зводиться до встановлення показників собівартості виготовлення продукції та витрат, а також до визначення способів їх порівняння між собою, виходячи з концепції продуктивності використання ресурсного потенціалу [7]. Залежно від конкретних умов виробництва, галузевої специфіки та характеру завдань управління, які вирішує підприємство, необхідно диференційовано підходити до вибору показників продуктивності ресурсного потенціалу.

Економісти з недовірою поставилися до можливості розрахунку індексу продуктивності використання ресурсного потенціалу через перелік обмежень. Ці труднощі не такі страшні, як здаються.

Багато керівників перевищують ступінь впливу неконтрольованих факторів на низькі результати управління результатами використання ресурсного потенціалу підприємств ряду галузей і компаній [34]. Втручання держави в економіку, культурні особливості, вартість енергоресурсів,

відсутність чіткої промислової політики, незадовільні взаємні стосунки та погана співпраця між працівниками – це процеси, на які перекладається відповідальність за низькі результати управління продуктивністю в ряді секторів економіки. В Україні триває конфліктний період депресії та трансформації. Є багато галузей і підприємств, які перебувають у глибокій рецесії. Досконалий рівень управління продуктивністю використання ресурсного потенціалу може бути використаний для вирішення проблем пріоритетних галузей і багатьох сільськогосподарських підприємств. Промислова політика, аграрна політика, регуляторна та інвестиційна політика можуть сприяти зростанню продуктивності використання ресурсів та зміну обсягу виробленої продукції, продуктивності використання ресурсів, обсягу доходу від реалізації продукції, обсягу прибутку, цін на продукцію на ринку.

1.2. Екологічні засади розміщення земельних ресурсів аграрних підприємств

В ході дослідження виникла потреба у більш системному теоретичному дослідженні проблеми екологізації. Під екологізацією сільськогосподарських угідь слід розуміти процес реалізації комплексу узгоджених і взаємопов'язаних економічних, технологічних, організаційних та інших заходів, а також управлінських рішень, які запобігають порушенню екологічної рівноваги в навколишньому природному середовищі та направлені на попередження погіршення екологічного стану земель, зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, забезпечення збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, що гарантують екологічно безпечне середовище для життя і здоров'я людини.

Проблеми природних обмежень у розвитку людського суспільства набули актуальності в другій половині 20 ст. На Конференції ООН з навколишнього середовища в 1992 р. було офіційно проголошено тезу про необхідність забезпечення збалансованого вирішення соціально-економічних

завдань і проблем збереження сприятливого навколишнього середовища, природно-ресурсного потенціалу для задоволення потреб нинішніх і майбутніх поколінь людей. Концепцію сталого розвитку перекладено українською мовою. Якщо ви подивитесь на Оксфордський словник, оригінальне англійське поняття «sustain» означає «витримувати», у сенсі «чи витримає гілка яблуневі плоди, які наливаються, чи не зламається вона». Поняття «сталий розвиток» означає, що розвиток не завдає незворотної шкоди навколишньому середовищу. Дослідники не мали в українській мові близького за значенням поняття, тому використали поняття сталого життя. Оскільки концепція сталого соціально-економічного розвитку в Україні базується на представленні сталого в русі об'єктів або розвитку процесів, більшість почала трактувати сталий соціально-економічний розвиток по-своєму. Щоб задовольнити потреби нинішніх і майбутніх поколінь людей, сталий розвиток суспільства слід розуміти як розвиток, який забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і природно-ресурсного потенціалу.

Комплекс дій, спрямованих на досягнення збалансованого функціонування ключових складових підприємства, називається сталим розвитком. Показники, які вимірюють якість розвитку в різних сферах діяльності підприємства, є найважливішим інструментом реалізації концепції сталого розвитку. Економічна, соціальна, рекреаційна та екологічна є основними сферами розробки індикаторів. Можна опинитися в ситуації неоднозначного трактування понять «сталий сільський розвиток» і «стале сільське господарство». Сільська місцевість – це місце проживання людей за межами урбанізованих територій, що характеризується спільним набором ознак (до прикладу історичних).

Сталий розвиток сільських територій передбачає зміни в житті та діяльності людей на основі збалансованого вирішення соціально-економічних завдань і природно-ресурсного потенціалу сільських територій та задоволення потреб нинішніх і майбутніх поколінь. Переклад поняття «сталий розвиток» з

англійської мови викликав плутанину в тлумаченні цього поняття. Забезпечення позитивної тенденції нерівномірного соціально-економічного та технічного розвитку з позиції виживання людства та сталого з позиції забезпечення позитивної тенденції стійкого з позиції гарантування позитивної тенденції виживання людства та стійкого з позиції забезпечення позитивного сталого розвитку. Поняття сталого розвитку сільського господарства можна розуміти як стійкий у сенсі економічного та технічного розвитку, збільшення виробництва, підвищення його ефективності та забезпечення збалансованих можливостей розвитку з точки зору природних ресурсів. Це не одне і те ж. У розвинених країнах світу існували проблеми розвитку сільських територій у двох різних напрямках:

- сільського розвитку (rural development), що пов'язується з соціальною спрямованістю і комплексністю розвитку сільських територій, згідно з терміном “rural – сільське”;

- стійкого розвитку (sustainable development), яскраво екологічно орієнтованим, відповідно до терміну “sustainable – що витримує” [35].

Поняття «раціональне сільськогосподарське землекористування» можна сформулювати як науково обґрунтоване використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що спрямоване на досягнення максимального ефекту в процесі господарювання з урахуванням їх якісних характеристик і конкретних природно-економічних умов виробництва і відповідність екологічним вимогам [47, с. 32], що дозволяє відобразити схему управління раціональним використанням і охороною земель.

Раціональне землекористування означає максимальне залучення в господарський кругообіг усіх земель та ефективне їх використання за основним призначенням, створення найбільш сприятливих умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь та одержання максимальної кількості продукції з одиниці площі з найменшими трудовими та грошовими затратами.

Охорона земель — це комплекс науково обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення надмірного вилучення земельних фондів із сільськогосподарського обороту через промислове, транспортне, міське і сільське будівництво та видобування корисних копалин, запобігання підтопленню, заболочуванню шляхом гідротехнічної меліорації та поліпшення фізичних та хімічних якостей ґрунтів, руйнування отруйних хімічних речовин при застосуванні мінеральних добрив та засобів захисту рослин від шкідників і хворіб [21, 27, 28].

Трансформація земельного фонду розпочалася з реформою земельних відносин і входить до сфери управління земельними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників. Основною метою земельної реформи в Україні є створення умов для раціонального використання та охорони землі через розвиток різних форм власності та господарювання на землі, утвердження нових земельних відносин, які відповідали б вимогам ринкової економіки та раціонального використання земель.

До раціонального використання та охорони земельних ресурсів входять дві групи питань:

- економічна — охорона земель від виснаження і підвищення родючості;
- екологічна — захист від забруднення.

Раціональне використання й охорона земель — взаємопов'язані процеси, які спрямовані на підвищення продуктивних сил землі.

Для України характерний високий рівень освоєння земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь. На ефективність використання та охорони земель впливає структурна незбалансованість земельного фонду. Сільськогосподарське освоєння землі не є виправданим. Сьогодні площа розораності сільськогосподарських угідь в Україні становить близько 80%.

В Україні близько 15 мільйонів гектарів еродованих сільськогосподарських угідь саме через надмірну розораність. Щороку їхня площа збільшується в середньому на 85 тис. га, що пов'язано з втратою

родючого шару ґрунту. Для оцінки екологічного стану агроландшафту необхідно використовувати співвідношення орних земель, природних кормових площ і лісів. Фактичне співвідношення 1,0 : 0,2 : 0,3, а нормативне 1,0 : 1,6 : 3,6. Тому аграрний ландшафт України є доволі розбалансованим [12, 14, 17, 25, 29].

Згідно до статистичних даних, загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні, що зазнали водної та вітрової ерозії, становить 31%, дефляційно-небезпечні ґрунти займають близько 20% їхньої загальної площі.

Основним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, яка є сховищем природних ресурсів, основою промисловості, населених пунктів та доріг. Раціональне землекористування є частиною комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів [10, 14].

Для сільського господарства найважливішою частиною землі називають ґрунт, який характеризується рисами живої та неживої природи, що утворилися внаслідок тривалого перетворення поверхневих шарів літосфери.

Трансформація природних первісних властивостей землі супроводжується появою нових. Ефективним є перетворення землі в ріллю. Збільшення ріллі за рахунок розорювання раніше вкритих трав'яною рослинністю територій, зрошення в посушливих районах і осушення боліт у зволжених регіонах супроводжується глибокою трансформацією середовища, сприяє ефективному зростанню сільськогосподарського виробництва [17].

Збільшення масштабів видобутку корисних копалин, розвиток промисловості, міського, сільського, гідротехнічного і транспортного будівництва вимагають постійного вилучення земель із сільськогосподарського обігу. У перші післявоєнні роки щорічно із сільськогосподарського обігу вилучалося близько 40 тис. га родючих земель, сьогодні близько 10 тис. га.

Для компенсації виведених із сільськогосподарського обігу земель розорювали схиліві та прилеглі землі, а існуючі орні поля сильно

перенасичували ґрунтовтратними культурами, що призвело до інтенсивного розвитку ерозійних процесів та інтенсивної деградації ґрунтів [10].

З часом екологічний стан сільськогосподарських угідь нашої країни погіршився. Майже 30% сільськогосподарських угідь з кислими ґрунтами. Понад 4 мільйони гектарів з засоленими та солонцюватими ґрунтами. Перезволожені і заболочені ґрунти займають площу 3,8 млн. га або 10%, кам'янисті - 5,4 млн. га або 1,5%) [21].

За умов інтенсивного використання ґрунтів, що характеризуються високим рівнем родючості, та зменшення інвестицій у малопродуктивні землі можливе підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Значну частину сильноеродованих і деградованих земель варто перетворити на природні кормові угіддя. У перспективі площі природних кормових угідь сільськогосподарських товаровиробників необхідно збільшити до 9 млн. га, що створить сприятливі умови для виробництва високоякісної продукції тваринництва, що необхідна для збільшення споживання населенням м'ясо-молочної продукції згідно з науково обґрунтованими нормами.

1.3. Методичні аспекти оцінювання ефективності використання земельних ресурсів аграрними підприємствами

Враховуючи сучасні особливості ведення бізнесу, сільськогосподарські підприємства орієнтуються на раціоналізацію ресурсного забезпечення виробничого процесу. Забезпечення економічних, екологічних та соціальних потреб суспільства в якісних харчових продуктах – основна місія агровиробників. Формування оптимальних показників їх діяльності в майбутньому можливе за умови проведення поглибленого ретроспективного дослідження. Однією з основних складових ресурсного потенціалу товаровиробників аграрного сектору економіки України є раціональне та ефективне використання земель сільськогосподарського призначення.

Основою економіки є земельні ресурси, використання яких формує близько 90% обсягу продовольчого фонду і 70% фонду предметів споживання. Основні галузі народногосподарського комплексу мають достатньо землі для нормального розвитку. При раціональному використанні земель за експертними оцінками, держава здатна виробляти продовольство для 140-150 мільйонів людей.

В економічній теорії економічними ресурсами прийнято називати ресурси, наявні в обмежених кількостях і які через свою обмеженість потребують якомога більш ефективного та раціонального використання. Застосування терміну «економічний ресурс» до землі є цілком виправданим. Земельні ресурси мають суттєві обмеження щодо способу та напрямків їх використання, оскільки мають екологічну, історичну, культурну та соціальну цінність, які необхідно враховувати [8].

Землі сільськогосподарського призначення надаються для потреб суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки, які включають виробництво продукції, здійснення наукових досліджень, освітньої діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури та тимчасово законсервовані.

Відповідно до Земельного кодексу України землі сільськогосподарського призначення [26] складають:

- а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Україна має один із найпотужніших земельних потенціалів у Європі, що є гарантією економічної та продовольчої стабільності країни. Загальна площа земельних ресурсів України становить 60,4 млн. га., де землі

сільськогосподарського призначення займають близько 71%, що становить 42,8 млн. га. Дані таблиці 1.1 вказують, що площа земель сільськогосподарського призначення за звітний період знизилась на 5,1 тис. га.

Таблиця 1.1. - Стан та динаміка земель сільськогосподарського призначення в Україні

Види основних земельних угідь	станом на 01.01.2021		станом на 01.01.2015		Динаміка (тис. га)
	всього, тис. га	% до загальної площі (території)	всього, тис. га	% до загальної площі (території)	
Разом (територія)	60354,9	100,0	60354,9	100,0	0
Сільськогосподарські землі	42726,4	70,8	42731,5	70,8	-5,1
У тому числі: сільськогосподарські угіддя	41507,9	68,8	41511,7	68,8	-3,8
З них : рілля	32541,3	53,9	32531,1	53,9	10,2
перелоги	233,7	0,4	239,4	0,4	-5,7
багаторічні насадження	892,4	1,5	892,9	1,5	-0,5
сіножаті	2406,4	4,0	2407,3	4,0	-0,9
пасовища	5434,1	9,0	5441	9,0	-6,9
інші сільськогосподарські землі	1218,5	2,0	1219,8	2,0	-1,3

Причиною цього є зміна цільового призначення, виведення земель з обігу та розміщення об'єктів загальнодержавного значення (дороги, лінії електропередач та зв'язку, осушувальні та зрошувальні канали, геодезичні пункти, житлова забудова, об'єкти соціально-культурного призначення та виробничі об'єкти, пов'язані з їх експлуатацією) [33].

За досліджуваний період, площа ріллі збільшилася на 10 тис. га та зменшилась площа сільськогосподарських угідь на 3,8 тис. га, що сприяє більш інтенсивному використанню земельних ресурсів. Площі пасовищ, сіножатей, багаторічних насаджень за рахунок трансформації зменшено на 5,8 тис. га, 7,0 тис. га, 1,0 тис. га, 0,4 тис. га відповідно. Зменшення площ та використання земель, які передбачені для тваринництва, підтверджується цією

тенденцією. З метою збереження господарської цінності земельних ресурсів слід враховувати особливості землекористування на деградованих та еродованих сільськогосподарських землях.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

2.1. Оцінка ефективності використання земельних ресурсів аграрних підприємств

Коли відбуваються швидкі технологічні зміни, вони призводять до інтенсивного та широкого впровадження нових технологій в аграрному секторі. Внаслідок чого, професійний менеджмент бере участь у формуванні великих, фінансово потужних агрохолдингів, які мають достатні ресурси для забезпечення впровадження інноваційних технологій. Незважаючи на в цілому досить сприятливу для них динаміку на внутрішньому та зовнішньому ринках, загальна ефективність їх функціонування залишається бажати кращого. Недостатньо висока ефективність використання наявних земельних ресурсів, пов'язана, з одного боку, з недостатнім обсягом інвестицій у поліпшення сільськогосподарських угідь, що спостерігається в останні роки та є однією з ключових проблем, що призводить до такої ситуації, з другого боку – фінансування інвестицій у вдосконалення технічної бази виробництва – це те, чому надає перевагу більшість сільськогосподарських підприємств.

Збільшення навантаження на земельні ресурси при багаторічному недофінансуванні заходів щодо їх збереження та поліпшення призводить до зниження ефективності їх використання сільськогосподарськими підприємствами. Земельні ресурси є найбільш якісним і доступним резервом підвищення продуктивності сільськогосподарських підприємств. Покращення якості землі дає можливість сільськогосподарським підприємствам вирощувати та виробляти більш якісну та конкурентоспроможну продукцію, яка користується попитом на зовнішніх ринках. Забезпечення підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сфері формування високого рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників є актуальною потребою. Для вирішення питань підвищення ефективності

використання земель сільськогосподарського призначення українським аграріям необхідно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на пошук необхідних інвестиційних ресурсів для таких заходів, а також залучення нових технологій землекористування на основі підвищення ефективності виробництва.

Серед факторів, які впливають на використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, є специфіка виробництва та цільове призначення земель, які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції. Переважна більшість земельних ресурсів використовується у сфері рослинництва, а галузева спеціалізація сільського господарства суттєво впливає на використання земель. Право власності на землю серйозно впливає на інвестиції в розвиток земельних ресурсів. В Україні нещодавно кодифіковано право приватної власності на землю сільськогосподарського призначення. Землекористувачі не робили значних інвестицій у покращення якості земельних ресурсів через складну систему оренди та прихованих приватних відносин.

Реформування системи земельних відносин, формування ринку землі в Україні, а також адміністративно-бюджетна децентралізація сільської місцевості, що відбулася в останні роки, вплинули на раніше сформовану систему використання земельних ресурсів. Наслідком цього стало суттєве розширення потенційних можливостей аграрних підприємств та особистих селянських господарств щодо перспективного планування розвитку власної діяльності на нових, чітко сформованих засадах відносин у сфері регулювання власності на землю та можливість використання його як основного ресурсу сільського господарства [1, с. 76].

За останні кілька років спостерігається зменшення загальної динаміки сільськогосподарських угідь. За площею сільськогосподарських угідь на душу населення Україна займає одне з перших місць (рис. 2.1).

Рисунок 2.1 - Площа сільськогосподарських угідь та ріллі з розрахунку на одного жителя в окремих країнах світу та в Україні у 2022 р., га

Особливість використання земельних ресурсів вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами визначається зазначеною специфікою, що на одного резидента України припадає 0,95 га сільськогосподарських угідь, з яких 0,75 га становить рілля. Оцінка рівня продуктивності у порівнянні з іншими країнами світу буде основним критерієм ефективності їх використання за цією специфікацією. Залежно від особливостей їх географічного положення кліматичні умови можуть по-різному впливати на показники в різних країнах. Порівняємо врожайність основних сільськогосподарських культур України з урожайністю інших країн із подібним кліматом (рис. 2.2).

Тому, за рівнем середньої врожайності основних сільськогосподарських культур Україна відстає від своїх конкурентів. Слід зазначити, що не всі вони розташовані в більш сприятливих кліматичних умовах, що означає більшу врожайність окремих культур. Можна стверджувати, що вища продуктивність визначається якістю земельних ресурсів. Порівняно з аналогічними землями в Німеччині чи Франції, якість сільськогосподарських земель в Україні вища. За середньою врожайністю ці дві країни випереджають Україну. Причиною цього

є не лише використання більш прогресивних технологій сільськогосподарськими підприємствами цих країн, а й використання більш прогресивних технологій для вирощування сільськогосподарської продукції та більші інвестиції у збереження та розвиток сільськогосподарських земель. Збільшення продуктивності дозволить цим країнам вийти на лідируючі позиції у світі за цим показником.

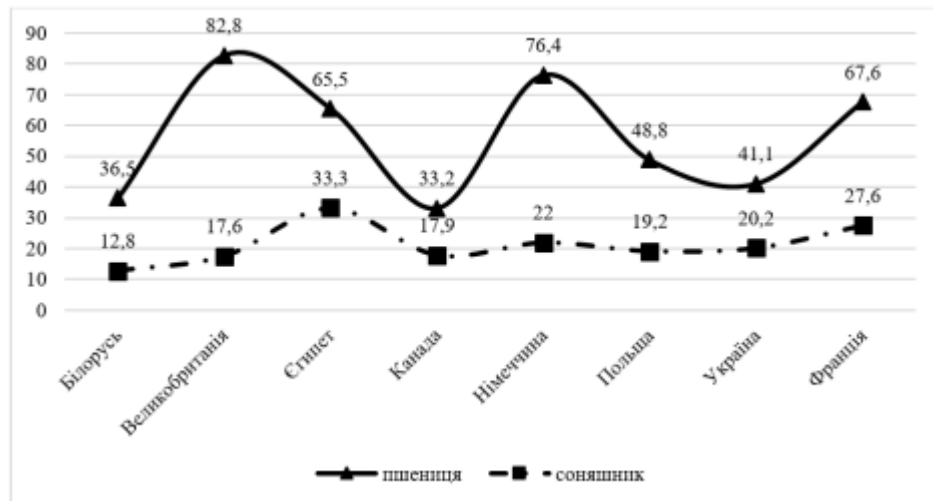

Рисунок 2.2 - Середня урожайність пшениці та соняшнику в Україні та окремих країнах світу у 2022 році, ц/га

Слід зазначити, що великі сільськогосподарські підприємства України змушені дотримуватися стандартів ЄС щодо якості сільськогосподарської продукції через широкий доступ до ринків Європейського Союзу [2, с. 76]. Для забезпечення такої якості вітчизняні агрохолдинги потребують значних інвестицій у вдосконалення виробничих процесів. При цьому, збереження та поліпшення земельного фонду підприємств призводить до підвищення ефективності їх діяльності за рахунок підвищення ефективності використання наявних земельних ресурсів. Втім, як зазначає П. Музика, «дослідження параметрів розвитку аграрної структури в Україні дає змогу відзначити її особливості, які характеризуються переорієнтацією в структурі виробництва продукції сільського господарства на особисті селянські господарства, а також значним подібненням землекористування сільськогосподарських підприємств» [17, с. 47].

2.2. Вплив спеціалізації аграрного підприємства на ефективність використання земельних ресурсів аграрних підприємств

Сучасний стан аграрного сектору демонструє пріоритетність вирішення проблем ефективного розвитку підприємницьких структур АПК свідчить про сучасні реалії розвитку аграрного сектору економіки. Більшість сільськогосподарських підприємств опинилася в критичному стані через недосконалість системи організаційно-економічних та фінансово-кредитних механізмів управління. Актуальною проблемою є забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств на основі обґрунтування перспективних напрямів їх діяльності та розробці відповідних заходів задля підвищення конкурентоспроможності.

Сучасний стан функціонування сільськогосподарських підприємств характеризується нестабільністю та значним ступенем управлінського ризику, що негативно впливає на показники ефективності їх виробничо-господарської діяльності. Незважаючи на велику кількість наукових розробок вітчизняних авторів щодо дослідження проблем забезпечення ефективності функціонування аграрних підприємств, нового наукового обґрунтування потребує питання визначення основних напрямів їх діяльності з урахуванням регіональних особливостей щодо підвищення ефективності виробництва.

Інститутом аграрної економіки розроблено стратегію розвитку сільського господарства України, з метою розвитку сільського господарства як високоефективної та конкурентоспроможної галузі економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, що забезпечує продовольчу безпеку держави, виготовлення сільськогосподарської продукції високої якості в обсягах, достатніх для задоволення потреб населення і переробних галузей, та безпечну економічну основу соціального та економічного розвитку українського села [1, с. 7-8].

Таблиця 2.1 - Виробництво продукції сільського господарства в Україні за регіонами

Регіони	Продукція рослинництва				Продукція тваринництва			
	2020	2021	2022	у % до річного обсягу	2020	2021	2022	у % до річного обсягу
Україна	113392,6	108601,1	124719,0	78,78	31726,4	31934,1	33587,5	21,22
Вінницька	9577,9	8764,2	10593,9	6,69	4216,7	4190,7	4558,8	2,88
Волинська	1363,8	1635,8	1932,3	1,22	1208,4	1217,2	1235,7	0,78
Дніпропетровська	6050,4	6067,7	6487,5	4,10	3095,5	3287,4	3168,5	2,00
Донецька	2924,6	2953,0	2424,8	1,53	1449,8	1428,5	1475,5	0,93
Житомирська	3815,9	3972,0	4697,1	2,97	493,8	482,1	525,1	0,33
Закарпатська	294,7	279,9	337,1	0,21	60,6	52,6	37,9	0,02
Запорізька	4667,3	4688,4	3814,8	2,41	784,1	683,1	675,0	0,43
Івано-Франківська	1009,8	1219,1	1216,7	0,77	797,2	772,4	865,0	0,55
Київська	6517,5	5524,0	7920,7	5,00	3747,3	4103,9	4963,0	3,14
Кіровоградська	6980,3	5514,6	7111,1	4,49	453,9	421,5	435,7	0,28
Луганська	2793,9	2655,0	2806,9	1,77	172,8	145,5	130,8	0,08
Львівська	2302,5	2651,1	2886,8	1,82	1018,0	1165,8	1316,0	0,83
Миколаївська	5395,7	4800,8	5280,7	3,34	255,7	241,8	255,8	0,16
Одеська	6613,9	6800,1	6857,4	4,33	301,0	293,8	262,6	0,17
Полтавська	9139,0	6800,4	9670,8	6,11	2299,8	2170,0	2078,0	1,31
Рівненська	1736,3	1861,6	2071,4	1,31	523,8	574,4	608,8	0,38
Сумська	6079,6	6088,7	7226,1	4,56	769,5	760,7	767,7	0,48
Тернопільська	3741,7	4637,3	4924,1	3,11	702,4	716,7	777,7	0,49
Харківська	7432,7	6426,2	7110,9	4,49	1432,0	1227,2	1287,0	0,81
Херсонська	5058,1	5154,3	5201,0	3,29	724,6	720,2	755,2	0,48
Хмельницька	6201,1	7158,6	7633,3	4,82	1339,2	1463,9	1401,8	0,89
Черкаська	6770,8	5486,0	7769,0	4,91	4602,0	4550,3	4719,3	2,98
Чернівецька	604,9	760,9	849,5	0,54	312,7	291,6	310,6	0,20
Чернігівська	6320,2	6701,4	7895,1	4,99	965,6	972,8	976,0	0,62

За визначенням провідних економістів, ефективність в аграрному секторі економіки – це ефективність певного процесу, дії, яка вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами, що його спричинили [2, с. 440]. З урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва в сільському господарстві виділяють технологічну, економічну та соціальну ефективність. Економічна ефективність передбачає досягнення максимального ефекту від фінансово-господарської діяльності підприємств при мінімальних витратах ресурсів, відображає вплив комплексу факторів, які формують її рівень і визначають тенденції розвитку галузі. У процесі

сільськогосподарського виробництва здійснюється споживання земельних, людських і матеріально-технічних ресурсів, раціональне використання яких передбачає отримання певних економічних результатів з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення відповідних потреб людей. Оскільки будь-який виробничий процес передбачає витрачання ресурсів і отримання результату.

Виробничий процес здійснюється з різною ефективністю, оскільки підприємства не отримують однакові результати при тих же витрачених ресурсах. Ефективність виробничо-господарської діяльності визначається оптимальним співвідношенням наявності основних елементів виробничо-ресурсного потенціалу та обсягів виробництва і реалізації окремих видів сільськогосподарської продукції. У процесі зміни економічних, фінансових і правових умов подальшого розвитку набувають різноманітні економічні структури ринкового типу, які відрізняються формою власності на засоби виробництва і вироблену продукцію, розміщенням, розмірами і структурою виробництва.

В процесі дослідження розподіл рослинницьких і тваринницьких підприємств визначався розміром виручки від реалізації продукції. На рисунку 2.3 видно, що 75% підприємств мають виручку менше 40 мільйонів доларів. Існує значний розрив між обсягом продажів і доходами двох підприємств. За розподілом величин спостерігається досить рівномірний розподіл кількості підприємств, де 80% загальної виручки від реалізації припадає на підприємства.

На рисунку 2.4 подібний розподіл спостерігається і за вирощуванням тварин. На відміну від рослинництва, реалізацією якого займалися 98,5% опитаних підприємств з відібраної сукупності, у тваринництві займалися лише 27,3%, де переважна більшість підприємств одержали дохід до 10 млн. грн., який становить 64,5%.

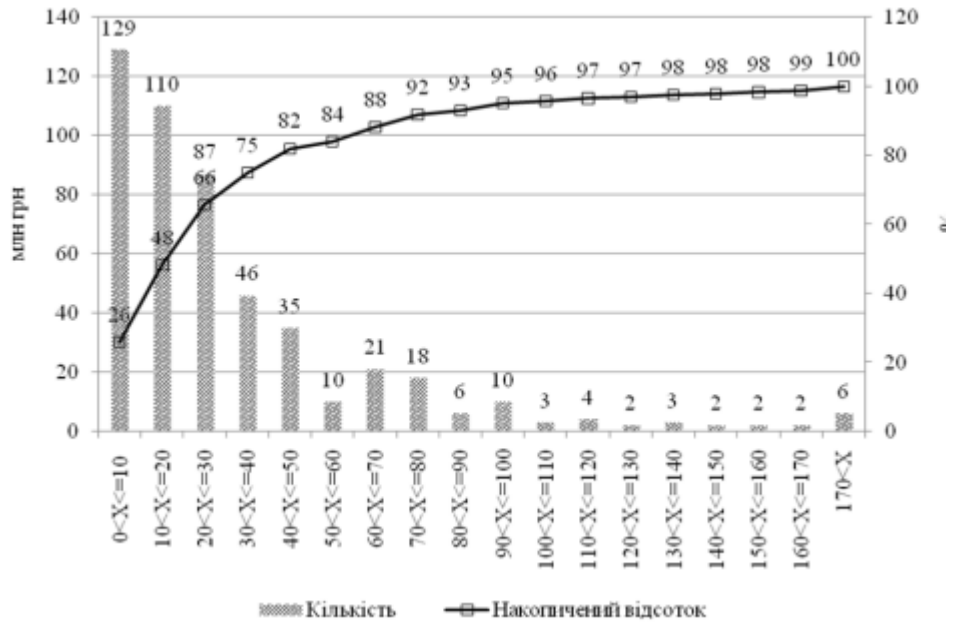

Рисунок 2.3 - Розподіл підприємств за обсягом виручки від реалізації продукції рослинництва

Рисунок 2.4 - Розподіл підприємств за обсягом виручки від реалізації продукції тваринництва

Серед підприємств зі значним відривом від загального графіка варто відзначити три, на які припадає 36% всього доходу від реалізації тваринництва серед досліджуваних підприємств, що свідчить про більшу концентрацію

доходів від тваринництва серед окремих господарських суб'єктів. Левова частка виручки припадає на 21,8%.

Результати показують, що спостерігається вища концентрація виробництва тваринницької продукції, ніж рослинництва. Рівень ефективності виробництва продукції тваринництва нижчий, ніж виробництва продукції рослинництва.

Дослідивши дане питання, встановлено поступовий перехід до монотоварної спеціалізації в рослинництві при згортанні виробництва продукції тваринництва. Цим зумовлено визначення стратегічних орієнтирів підвищення економічної ефективності основної діяльності сільськогосподарських підприємств.

У нинішньому періоді розвитку ринкових відносин діяльність сільськогосподарських підприємств відбувається в динамічних, часто мінливих умовах, що негативно впливає на загальні показники їх виробничо-господарської діяльності. Для забезпечення високого рівня ефективності діяльності аграрних підприємств та їх конкурентоспроможності, слід зорієнтувати їх стратегічний розвиток на збільшення обсягів виробництва і підвищення якості продукції за оптимальних витрат.

Для забезпечення стабільного розвитку сільськогосподарських підприємств головними пріоритетами має бути впровадження внутрішніх чинників забезпечення ефективності виробництва, а саме:

- диверсифікація виробничої діяльності відповідно до обґрунтованої спеціалізації на основі розробки оптимальної програми виробництва основних видів продукції забезпечить вирішення завдань маркетингової діяльності та матеріально-технічного і технологічного забезпечення виробництва;

- більш раціональне та ефективне використання виробничого потенціалу та сучасних інтенсивних технологій сільськогосподарського виробництва можна досягти за умови максимізації розмірів землекористування.

2.3. Особливості використання земельних ресурсів аграрними підприємствами при трансформації земельних відносин

Закон про ринок землі змінив особливості ринку земельних ресурсів. Штучні перешкоди масштабним довгостроковим інвестиціям в освоєння землі створені сільськогосподарськими підприємствами, які прагнули розширити свою виробничу базу за рахунок збільшення площі оброблюваних земель. Свою думку висловив Мартинюк М. П., «ринок прав оренди характеризувався локальними монополіями, бо навіть якщо на території сільської чи селищної громади земельні угіддя обробляли кілька орендарів, то їхні цінові пропозиції, як правило, були дуже наближеними. Конкуренція має циклічний характер і посилюється в момент переукладання договорів. В цілому вітчизняний ринок оренди можна було охарактеризувати як ринок покупця, а не ринок продавця» [33].

З можливістю придбання земельних ресурсів на вільному ринку сільгоспвиробники мають нові можливості для підвищення ефективності своєї діяльності [7].

Вагомою перевагою становлення ринку землі є законодавче забезпечення права переважного викупу земельних ділянок, яке надається їх нинішнім орендарям. Однією з основних перешкод для розвитку сільськогосподарських підприємств та розширення їх діяльності є заплутаність правовідносин щодо оренди землі [38].

Іноді ефективні та прибуткові підприємства, які мали достатні ресурси для інвестування як у власну матеріально-технічну базу, так і в освоєння землі, не мали такої практичної можливості, оскільки з суб'єктивних причин не могли взяти в оренду раніше розпайовані площі. Низка збиткових виробників, які працювали у сфері сільськогосподарського виробництва, не маючи ресурсів і бажання розширювати свою діяльність, намагалися залишити за собою значну кількість орендованих земельних ресурсів, розраховуючи отримати фінансування за рахунок державних дотацій агропромислового

комплексу. У процесі формування ринку землі суттєві зміни відбуваються у відносинах оренди та викупу земель сільськогосподарського призначення. Для прибуткових підприємств є можливість взяти в оренду відповідну кількість землі з правом її викупу. Вони можуть запропонувати більш вигідні умови власникам землі, оскільки збиткові підприємства змушені відчужувати частку своїх орендованих ділянок, оскільки не можуть запропонувати своїм власникам вигідні пропозиції щодо майбутнього викупу землі.

У зв'язку з цим на ринку з'являється пропозиція земельних ресурсів. До скасування мораторію на приватну власність на земельні ресурси в системі орендних відносин активно працювало близько 400 тисяч власників. Відчутна динаміка цін пов'язана з вартістю землі. Через відсутність належної грошової оцінки земельних ресурсів орендні відносини у сфері землекористування базувалися на регулярних, але незначних платежах орендарів. При відкритті прав купівлі-продажу землі оренда стає вигідною, оскільки розмір платежів за новими умовами базується на ринковій оцінці землі сільськогосподарського призначення. Орендна плата власникам паїв зростає, оскільки вартість земель сільськогосподарського призначення постійно зростає.

Після завершення перехідного періоду щодо закінчення дії мораторію на купівлю-продаж землі можна стверджувати про поступове формування ринкового механізму у сфері земельних ресурсів. Становлення ринку земельних ресурсів в Україні призвело до значної активізації фінансового сектору у сфері земельних операцій. Завдяки наявності цінних активів, які підпадають під певні обмеження, але включені в систему гарантування повернення банківських кредитів, актуальність кредитування сільськогосподарських підприємств зростає. Збільшення такого кредитування пов'язане з тим, що ринкова вартість земельних активів суттєво зросла та має певні перспективи зростання в найближчі три роки, що є додатковою гарантією кредитних операцій.

Особливо актуальною в цьому аспекті є також перспектива формування спеціалізованих земельних інвестиційних банків, які можуть виступати

фінансовим посередником між продавцем і покупцем земельних паїв, а також здатні генерувати достатній обсяг інвестиційних ресурсів для фінансування сільськогосподарських підприємств [39]. Конкретні прогнози щодо взаємодії фінансового ринку та банківських установ, зокрема, з ринком земельних ресурсів, наразі залишаються дискусійними, оскільки багато в чому залежатимуть від загальної ситуації на фінансових ринках, яка в найближчі роки перебуватиме в нестабільному стані через кризу.

Законодавчо обмежена проблема консолідації земель, яка передбачає можливість маніпулювання майновими відносинами шляхом створення великими агрохолдингами дочірніх і залежних підприємств, через які вони зможуть обійти встановлене, є одним із ключових моментів, пов'язаних з формування ринку земельних ресурсів. Проблема надмірної концентрації земельних ресурсів в руках окремих великих власників загрожує, на нашу думку, монополізації ринку землі та сприятиме формуванню латифундистських господарств. Необхідно запровадити обов'язкове розкриття власниками часток кінцевого власника землі, подібно до того, як це реалізовано у сфері регулювання діяльності фінансових установ та великих корпорацій, щоб захистити ринок земельних ресурсів України від таких загроз.

РОЗДІЛ 3 ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

3.1. Управління ефективністю використання земельних ресурсів аграрних підприємств

На сьогоднішній час спостерігається тенденція до зменшення населення країни та збільшення посівних площ. З одного боку, це має зняти надмірне навантаження з ґрунту та забезпечити екологізацію сільськогосподарського виробництва, а з іншого – спостерігаємо зниження екологічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення. Дієвим механізмом регулювання використання земельних ресурсів є затвердження науково-обґрунтованих проектів землеустрою. Землеустрій має базуватися на ринкових механізмах регулювання земельних відносин, щоб відповідати вимогам сучасності. Для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору важливо враховувати ефективність землеустрою як еколого-економічного інструменту.

Відновлення якісних характеристик земельних ресурсів та сталий розвиток аграрного сектору на базі зростання еколого-економічної ефективності організації аграрних взаємозв'язків, зріст виробничого запасу територій, зростання рівня життя населення, підвищення умов праці населення, яке зайняте у аграрному секторі, є найважливішими цілями даного підходу.

Підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів є важливою ланкою функціонування еколого-економічного механізму регулювання земельних відносин. Для забезпечення зростання демографічних, соціальних, екологічних, економічних і виробничих показників необхідно, щоб вони були збалансовані між собою.

Важливе значення для сучасних умов господарювання має підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення. Підвищити еколого-економічну ефективність можливе за рахунок вдосконалення законодавчої бази землеустрою, розроблення та запровадження нових теоретичних засад з метою посилення значення ринкових механізмів підвищення ефективності за результатами затвердження проектів землеустрою та реалізації діяльності з землепорядкування.

Демонстрація вітчизняного та зарубіжного досвіду вказує, що ефективне використання земель сільськогосподарського призначення неможливе без чіткого та науково обґрунтованого регулювання земельних відносин. Землепорядкування є одним із засобів регулювання. Забезпечення збалансованого розвитку регіонів та реалізація державних стратегій можливе за допомогою такого інструменту.

Землепорядкування направлене на забезпечення еколого-економічного раціонального використання земельних ресурсів, регулювання земельних відносин між їх суб'єктами, формування ефективного механізму організації процесів сільськогосподарського виробництва, затвердження та здійснення державних програм розвитку регіонів і галузей та захист навколишнього середовища.

Застарілість інформаційних баз і порушення послідовності процесів їх оновлення є одними з проблем, які існують сьогодні. Через це погіршилася якість планово-картографічних баз даних, які є основою для розробки проектів землеустрою. Важко говорити про їх об'єктивність, наукову обґрунтованість та еколого-економічну ефективність, оскільки вони розроблені на даних, актуальних десятиліття тому. На регіональному рівні втрачається відповідність категорій земель та відомостей про землекористувачів сільськогосподарських ділянок.

Більшість новоутворених сільськогосподарських підприємств не мають проектів землеустрою, які б забезпечували еколого-економічне використання земельних ресурсів, наукове обґрунтування сівозміни та регулювання

сільськогосподарської діяльності відповідно до Закону України «Про землеустрій».

Половина території нашої держави перебуває у стані, що характеризується надмірним показником освоєності земельного фонду та низьким рівнем узгодженості еколого-економічних і соціальних факторів сталого розвитку. Збільшення ваги земель покращить якісні показники природного середовища. Розробка проектів землеустрою, які б враховували сучасний економічний та екологічний стан земельних ресурсів, здійснення необхідних природоохоронних заходів є завданням не тільки організаційної складової. Комплексний еколого-економічний підхід до виготовлення землевпорядної документації та включення процесів землеустрою в основний процес господарської діяльності підприємств – єдиний вихід із ситуації.

Використання землеустрою як еколого-економічного інструменту забезпечення сталого розвитку територій і сільськогосподарських підприємств складається з основних етапів впровадження будь-якого еколого-економічного інструменту в економічну діяльність:

- безпосереднє виконання планових заходів у процесі сільськогосподарського виробництва;
- у проекти землеустрою закладено елементи, які забезпечують у процесі їх реалізації еколого-економічну складову підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;
- контроль – це не самоціль, а механізм збору та накопичення інформації про діяльність сільськогосподарського підприємства. Використання цієї інформації забезпечує вдосконалення процесів сільськогосподарського виробництва та заходів з охорони навколишнього середовища;
- зовнішні аудитори та внутрішні підрозділи повинні контролювати всі природоохоронні заходи на підприємстві. Потреба у внутрішньогосподарському контролі викликана тим, що зовнішній контроль не може надати достатньо оперативної інформації для прийняття

управлінських рішень. Запорукою підвищення ефективності як самого виробництва, так і природоохоронних заходів є оперативні, раціональні та науково обґрунтовані управлінські рішення.

Реалізація еколого-економічних заходів у системі розроблення та затвердження землевпорядної документації здійснюється з метою пошуку та обґрунтування такого варіанту земельних відносин у процесі ведення сільськогосподарської діяльності, який би задовольняв усі перелічені аспекти та створював умови для сталого та збалансованого розвитку територій. Якщо говорити про економічну складову, то необхідно оцінити приріст доходу від реалізації природоохоронних заходів та порівняти його з витратами, понесеними на сільськогосподарську діяльність. Виникає потреба прорахувати екологічний ефект. Оцінюється не отриманий додатковий дохід, а попереджені збитки, які для ефективності вжитих заходів мають бути більшими за суму витрат, понесених на запобігання таким збиткам. Під час розрахунку показників ефективності кожного з варіантів з них вибирається та затверджується відповідними документами найбільш ефективний, який у подальшому стане частиною документації із землеустрою та стане науковим обґрунтуванням природоохоронної діяльності суб'єкти господарювання.

Слід зазначити, що не всі проекти будуть оптимальними в одному випадку. Існує два підходи до вибору найкращого проекту:

- забезпечити максимальний екологічний ефект, зосередившись на мінімізації витрат;
- досягти максимальний економічний ефект.

Немає потреби в додаткових поясненнях другого підходу, оскільки він описаний вище. Перший підхід необхідно вивчити більш детально, щоб з'ясувати його переваги перед другим у деяких випадках. У випадках, коли йдеться про збереження та охорону навколишнього природного середовища, використовується перший підхід. Економічний ефект від використання земельних ресурсів може бути позитивним і перевищувати розрахункові збитки, але погіршення якості земельних ресурсів і навколишнього

середовища в цілому може викликати негативну ланцюгову реакцію. Економічна та екологічна ефективність такого варіанту піддається сумніву, оскільки він не відображений у планових розрахунках.

Задля забезпечення зростання еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів слід впровадити такі вдосконалення у галузі землеустрою:

- створити ефективний механізм контролю за процесом сільськогосподарського виробництва на відповідність такого виробництва проектам землеустрою державного, регіонального та місцевого значення;
- для збалансованого розвитку земельних відносин в Україні необхідне вдосконалення чинного законодавства щодо економічного стимулювання суб'єктів господарювання до створення актуальних та ефективних проектів землеустрою;
- на підставі затверджених проектів землеустрою загальнодержавного, регіонального та місцевого значення, забезпечити повноту та достовірність вхідної інформації.

Такі вдосконалення дадуть змогу розкрити землеустрій як еколого-економічний інструмент забезпечення сталого розвитку як окремих територій, так і країни загалом. Зазначені заходи забезпечать ефективне функціонування еколого-економічних механізмів сталого розвитку територій та збалансованого землекористування у аграрній сфері.

Науково обґрунтовані підходи до створення та затвердження документації із землеустрою дадуть змогу створити стійку основу для оперативного та ефективного регулювання еколого-економічного балансу сільськогосподарського виробництва, забезпечать умови для вирішення еколого-економічних проблем розвитку сучасних аграрних підприємств.

3.2. Механізм управління ефективністю використання земельних ресурсів аграрних підприємств

Дослідження управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств відображає сукупність управлінських принципів, функцій і методів впливу на процес використання таких ресурсів, з метою забезпечення ефективності їх використання. З огляду на деталізацію досліджуваного об'єкта слід більш детально розглянути сутність, зміст і роль перелічених компонентів.

В основі теоретичної бази процесу управління землею лежать принципи господарювання, які розглядаються як «вироблені наукою і практикою менеджменту основні правила, ідеї, норми поведінки, дотримання яких гарантує ефективне управління виробництвом, економікою» [4, с. 602].

Принцип наукової обґрунтованості, системності, безперервності, цілісності, гнучкості, єдності цілей, стимулювання праці, ефективності є одними із загальних принципів управління, властивих процесу управління земельними ресурсами аграрних підприємств [35, с. 43]. Важливість принципів управління полягає в тому, що за їх допомогою система управління встановлює правила дій і поведінки, обов'язкові для всіх суб'єктів і впливає на процес прийняття і реалізації управлінських рішень. Під впливом сформованих у бізнес-середовищі пріоритетів і цінностей відбувається їх формування [37, с. 18]. На основі останнього викладено набір часткових принципів. Враховуючи специфіку процесу управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств, до часткових доречно включити принципи раціонального використання ресурсів, функціональної визначеності та соціальної відповідальності.

За умов ефективною реалізації функцій управління можливе досягнення мети та виконання завдань з управління земельними ресурсами аграрних підприємств. По-різному розглядаються в сучасній економічній науці функції менеджменту. Існує п'ять функцій: планування, організація, управління,

координація та контроль [46]. Функції національної школи були визначені ще 20 років тому. Як вітчизняні, так і зарубіжні теоретики наполягають на виділенні п'яти функцій: організації, планування, мотивації, контролю та регулювання [48, с. 84]. Сукупність функцій управління земельними ресурсами аграрних підприємств конкретизує зміст управлінської діяльності та забезпечує цілеспрямований вплив на потенціал як об'єкта управління.

Для виконання функцій управління земельними ресурсами аграрних підприємств використовуються методи управління. Для ефективності управлінських і бізнес-процесів необхідна наявність прогресивних методів управління та вмiле їх використання. Методи управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств покликані створити умови для якісної та продуктивної роботи персоналу підприємства, яка спрямована на забезпечення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Особлива роль методів управління полягає в тому, щоб створити умови для чіткої організації процесу управління, використання сучасної техніки і прогресивної технології організації праці і виробництва, забезпечити їх максимальну ефективність у досягненні поставленої мети [3, с. 12].

Вважаємо за доцільне формування та реалізацію стратегічного управління на стратегічних засадах, здійснювати через специфіку реалізації господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами. Стратегічні принципи в рамках стратегічного управління доцільно запровадити на основі ситуаційного підходу до діяльності сільськогосподарського підприємства, з метою вирішення завдань ефективного використання його земельних ресурсів. У разі виникнення потенційних загроз зниження родючості земель чи якості ґрунтового покриву стратегічні засади використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств розробляти не у встановлені планові періоди, а в міру необхідності.

В дослідженні аргументовано побудову механізму управління ефективністю використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств на базі системного притягнення економічних, організаційно-управлінських, землепорядних та ґрунтоохоронних інструментів (рис. 3.1).

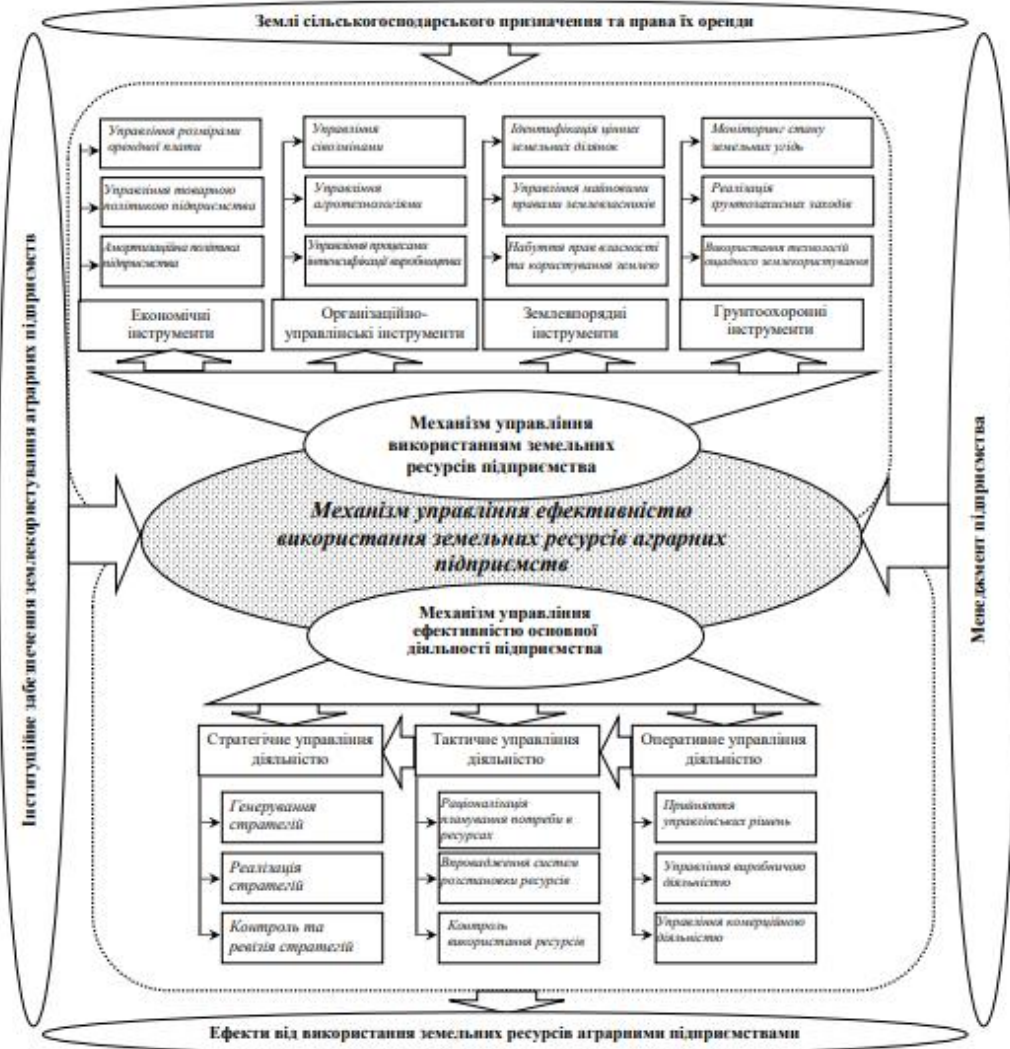

Рисунок 3.1 - Механізм управління ефективністю використання земельних ресурсів аграрних підприємств

Структура механізму управління базується на синтетичному підході, оскільки неможливо розглядати ефективність управління земельними ресурсами як об’єкт управління. По при це, архітектура механізму управління ефективністю дозволяє поєднати, по суті, механізм управління земельними ресурсами, функціонування якого базується на комплексному використанні

економічних, організаційно-управлінських, землевпорядних і ґрунтоохоронних інструментів, з механізмом управління ефективністю.

Використаний у дослідженні підхід до конструкції механізму управління ефективністю використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств забезпечує відповідний рівень інтеграції, узгодженості та взаємодоповнення стратегічних цілей функціонування та розвитку в рамках загальної стратегії підприємства. У дослідженні обґрунтовано потребу виділення даної стратегії. Стратегічні орієнтири використання земельних ресурсів передбачають не зменшення потреби в цьому виді виробничих ресурсів, а забезпечення відповідного рівня ефективності основної діяльності сільськогосподарського підприємства через підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

3.3. Напрямки підвищення ефективності використання земельних ресурсів аграрними підприємствами

Необхідність якісного стратегічного управління у сфері землекористування пов'язана з динамізмом економічних і соціальних процесів у суспільстві, швидкими змінами кон'юнктури та якості продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, необхідністю ефективного землекористування. Розкрито фактори, що впливають на використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, можливості впровадження інноваційних технологічних стратегічних рішень у сільськогосподарському виробництві, окремі аспекти стратегічного розвитку земельних відносин та вдосконалення землекористування. Задля забезпечення раціонального використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств у довгостроковому періоді, врахувавши чинники внутрішнього і зовнішнього середовища та їхнього впливу на сільськогосподарське виробництво, необхідно визначити методичні підходи до формування

стратегії використання земельних ресурсів з метою забезпечення ефективного використання земельних ресурсів у довгостроковій перспективі.

Стратегія – це довготерміновий системний план підприємства, який спрямований на забезпечення реалізації місії та досягнення цілей. Під стратегією розвитку аграрного підприємства можна розуміти визначення найбільш актуальних напрямів розвитку з урахуванням його потенційних можливостей, місця на ринку, впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, прогноз зміни ситуації через певний проміжок часу.

Стверджувати про необхідність впровадження стратегії використання земельних ресурсів у загальну стратегію розвитку сільськогосподарського підприємства можна завдяки дослідженню теоретичних та прикладних аспектів використання земельних ресурсів. При дослідженні методологічних аспектів стратегії використання земельних ресурсів аграрного підприємства доречно здійснити наступні завдання:

- сформулювати методичні рекомендації щодо обґрунтування стратегії використання земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства;
- слід визначити місце стратегії використання земельних ресурсів аграрного підприємства;
- розкрити особливості прикладної реалізації стратегії використання земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства.

У теорії та практиці стратегічного управління показано реалізацію загальної стратегії розвитку підприємства через функціональні стратегії. Окремі функціональні стратегії мають місце в реалізації загальної стратегії. В умовах обмеженості виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств та провідної ролі в забезпеченні їх ефективної діяльності доцільно зосередити увагу на ресурсних стратегіях. Під ресурсною стратегією сільськогосподарського підприємства слід розглядати комплексну модель його дій щодо формування та використання ресурсів, які необхідні для досягнення визначеної мети в довгостроковій перспективі.

Важливе місце в досягненні стратегічних цілей сільськогосподарського підприємства посідає стратегія використання земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства, враховуючи провідну роль земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства в забезпеченні його функціонування та здійснення господарської діяльності (рис. 3.2).

Рисунок 3.2 - Місце стратегічних засад використання земельних ресурсів аграрного підприємства в загальній стратегії його розвитку

На відміну від основних ресурсних стратегій сільськогосподарського підприємства, стратегічні принципи використання земельних ресурсів направлені на забезпечення потреби в таких ресурсах. Стратегія використання земельних ресурсів дозволяє підприємству досягти цілей сталого розвитку та забезпечити конкурентні переваги в ринковому середовищі, тобто допомогти

підприємству зайняти таку конкурентну позицію, щоб воно могло успішно функціонувати та успішно забезпечувати створення фундаментальних стратегічна спрямованість має безпосереднє відображення у визначенні мети та завдань у складі стратегії використання земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства [31, с. 38].

Стратегічні принципи використання земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства формуються так: формулювання мети, визначення цілей, визначення впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, визначення можливостей та перепон досягнення мети. Відповідну концептуальну схему можна створити шляхом поєднання складових стратегії використання земельних ресурсів.

Загальна мета – це те, з чого починається формування стратегічних засад використання земельних ресурсів. Узгодженість стратегічних цілей та імперативів стратегічного розвитку сільськогосподарського підприємства є важливою вимогою до такої мети. Головною стратегічною метою має бути таке використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, яке б забезпечувало ефективність діяльності останніх.

Мета стратегії розвитку має бути конкретизована в цілях та показниках, які її конкретизують. Стратегічні цілі включають використання земельних ресурсів, інтенсифікацію землекористування та землезабезпечення, концентрацію земельних ресурсів і сільськогосподарського виробництва.

Дослідження факторів внутрішнього та зовнішнього середовища управління аграрними підприємствами дозволило визначити порівняльні переваги, виклики та ризики для досягнення стратегічних цілей таких підприємств. Основні загрози та ризики використання зовнішнього середовища аграрних підприємств пов'язані з переважно несприятливим середовищем. Можливість кредитування, наявність страхових та інших фінансових послуг, наявність позитивного ставлення суспільства до землі та сільського господарства – все це можливості, які послабили негативний вплив зовнішнього середовища. Успіх стратегії використання земельних ресурсів

сільськогосподарських підприємств залежить від порівняльних переваг таких підприємств, які формуються із внутрішніх сил останніх.

Тому сформувавши стратегічне бачення можна з урахуванням стратегічної мети та стратегічних цілей сільськогосподарського підприємства [34, с. 2]. Найбільш загальні та стійкі уявлення про майбутнє розвитку втілюються у зовнішньому середовищі сільськогосподарського підприємства.

РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини - невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України, адже природні ресурси є основою життєдіяльності населення та економіки держави, тому забезпечення їх збереження, відтворення та невиснажливого використання є однією з основних передумов сталого розвитку країни [24].

Політика України у сфері екології спрямована на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, розвиток заповідної справи, поводження з відходами, геологічне вивчення надр, а також топографо-геодезичної та картографічної діяльності. Основною метою екологічної політики є забезпечення конституційного права громадян на безпечне навколишнє природне середовище [24].

Оточуюче нас довкілля практично повністю втягнуто в забезпечення життєдіяльності людини, яка вже не задовольняється різноманіттям її дарів, а беззастережно експлуатує цілі екосистеми. Як наслідок, екологічна рівновага порушена, через що виникає незворотній згубний процес в навколишньому природному середовищі.

Для боротьби з екологічними проблемами, що постають перед державою повинна існувати надійна система охорони довкілля. Охорона довкілля – це система заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки. Це сукупність державних, адміністративних, правових, економічних, політичних і суспільних заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище.

Охорона навколишнього природного середовища перетворилася в глобальну проблему, пов'язану головним чином зі зростанням антропогенного впливу. Це зумовлено демографічним вибухом, урбанізацією, що прискорюється, забрудненням навколишнього середовища відходами, надмірним навантаженням на орні землі, пасовища, ліси, водойми.

Основними заходами, спрямованими на охорону довкілля є [40, с. 97-110]:

- обмеження викидів в атмосферу та гідросферу з метою поліпшення загальної екологічної обстановки;
- створення заповідників, заказників і національних парків з метою збереження природних комплексів;
- обмеження лову риби, полювання з метою збереження певних видів;
- обмеження несанкціонованого викидання сміття.

Для отримання мінеральної сировини і палива людство вимушене використовувати дедалі глибші шари земної кори. Гірничодобувні роботи супроводжуються штучним водозниженням. Скидання стічних вод, що відкачуються, веде до забруднення поверхневих водних об'єктів різними солями, нафтопродуктами і важкими металами [40, с.100-110].

Зсуви гірських порід на територіях, що підробляються, осідання поверхні, розсіювання породи з відвалів негативно впливають на стан земельних ресурсів.

Однією з найгостріших екологічних проблем, зумовлених посиленням техногенного впливу на природне середовище є стан атмосферного повітря.

Вона включає ряд аспектів. По-перше, охорона озонового шару, необхідна у зв'язку із зростанням забруднення атмосфери фреонами, оксидами азоту тощо. До середини ХХІ ст. це може призвести, за оцінками, до зниження вмісту стратосферного озону на 15%. По друге, зростання концентрації CO₂ (вуглекислий газ), що відбувається в основному за рахунок згоряння викопного палива, зменшення площ лісів, виснаження гумусового шару і

деградації ґрунтів. До середини ХХІ ст. очікується подвоєння концентрації газу [40, с.105-110].

Також актуальним є охорона водних ресурсів. Проблема забруднення та виснаження водних ресурсів викликана зростанням використання води промисловістю, сільським і житлово-комунальним господарствам, з одного боку, і забрудненням водних об'єктів - з іншого.

Однією з головних екологічних проблем є погіршення стану земельних ресурсів.

Дуже важливою для людства проблемою є охорона геологічного середовища, тобто верхньої частини літосфери, яка розглядається як багатокомпонентна динамічна система, що перебуває під впливом інженерно-господарської діяльності людини і, в свою чергу, певною мірою визначає цю діяльність. Найголовніший компонент геологічного середовища це гірські породи, що містять нарівні з твердими мінеральними і органічними компонентами газу, підземні води. Особливо великий негативний вплив на довкілля від техногенних катастроф, найбільша з яких у ХХ ст. — на Чорнобильській атомній електростанції, що сталася в Україні [40, с. 107-109].

Екологічна ситуація в Україні потребує залучення широкого кола населення до розв'язання екологічних проблем, тісної взаємодії з громадськими екологічними організаціями, підтримки їх ініціативи та конкретних пропозицій, що відповідає і передбачено екологічним законодавством України.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі подано теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування теоретичних, методичних та прикладних аспектів управління ефективністю використання земельних ресурсів в управлінні сільськогосподарськими підприємствами.

Механізм управління ефективністю використання земельних ресурсів передбачає розподіл функціонального та інструментального навантаження складових системи управління основною діяльністю, які впливають на використання земельних ресурсів на стратегічному, тактичному та оперативному рівні.

Врахування товарно-галузевої спеціалізації сільськогосподарських підприємств є критичним для визначення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами. Відповідно до проведених у дослідженні оцінок економічної ефективності використання земельних ресурсів спостерігається підвищення її рівня в сільськогосподарських підприємствах.

У процесі визначення інструментарію управління ефективністю використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах обрано знаряддя прямого та опосередкованого впливу. За характером застосування та сферою впливу обрано економічні, організаційні, управлінські, землевпорядні та ґрунтозахисні засоби, використання яких керівництвом сільськогосподарських підприємств дозволяє впливати на економічну, соціальну та екологічну ефективність використання земельних ресурсів.

Дослідженням встановлено, що зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення вплине на інвестиційний потенціал сільськогосподарських підприємств, а також на вартість прав оренди сільськогосподарських земель, що перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств. Доведено, що набуття

сільськогосподарськими підприємствами права власності на земельні ділянки в обробітку вагомо вплине на можливості залучення кредитних ресурсів, оскільки в цьому випадку земля може стати об'єктом застави, що позитивно вплине на стан матеріально-технологічного та кадрового забезпечення.

Це дозволить підвищити ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, які вже повноцінно залучені до господарського циклу через механізми управління витратами та економічними результатами господарської діяльності.

Аналіз методичного підходу до визначення результативності та ефективності процесу раціоналізації спеціалізації сільськогосподарських підприємств дав можливість розглянути особливості цільової реалізації продукції та змін у структурі виробництва сільськогосподарської продукції на базі кооперації галузей.

Стабільний розвиток сільськогосподарських підприємств передбачає здійснення внутрішніх чинників забезпечення ефективності виробництва, таких як оптимізація землекористування, що дозволить більш раціонально та ефективно використовувати виробничий потенціал та сучасні інтенсивні технології виробництва сільськогосподарської продукції.

Від раціональності землекористування сільськогосподарських угідь залежить не лише кількість та якість виробленої продукції, а й стан агрокосистем, тому використання земельних ресурсів без проведення відновних заходів створює загрозу зниження ефективності виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. – К.: ННЦАЕ, 2011. – 1008 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
3. Багін М. Економічні та екологічні аспекти ефективного управління земельних ресурсів. *Colloquium-journal-2023-162-1*. Р. 60-64.
4. Бережницька Г. І. Теоретичні засади управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств. Електронне наукове фахове видання «Економіка та суспільство». 2018. Вип. 16. С.104-107.
5. Боднар, Т., Сліпченко, О. (2024). Методичний інструментарій контролю використання земельних ресурсів. *Modeling the development of the economic systems*, (3), 14–20. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-13-2>
6. Бордюжа А. С. Земельний кадастр як основа забезпечення управління земельними ресурсами / А. С. Бордюжа // Сталій розвиток економіки. - 2013. - No 1. - С. 207-209.
7. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О.М. Бородіна // Економіка і прогнозування. – 2006. – №1. – С.109-125.
8. Войнаренко М. П. Стратегія розвитку легкої промисловості [Електронний ресурс] / М. П. Войнаренко // Вісник Хмельницького національного університету – 2009.– № 6. – Т.1.– С.13 — 19. – Режим доступу до журн.: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_1/013-019.pdf
9. Германюк Н. В. Концептуальні засади соціальної відповідальності бізнесу. II International Scientific Conference The Modern Trends in the Development of Business Social Responsibility, Part I, June 29th, 2018. Lisbon, Portugal. С. 67–70.

10. Головкова Л. С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток: монографія / Л.С. Головкова. - Запоріжжя : КПУ, 2009. - 340 с.

11. Голош Н. К. Управління земельними ресурсами як гарантія розвитку територіальних громад. Ефективність державного управління. 2023. Вип. 70/71. С. 29–34.

12. Горлачук В. В. Земельний менеджмент: [навч. посіб.] / Горлачук В. В., Песчанська І. М., Скороходов. В. А. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 192 с.

13. Грица С. Р. Особливості використання земельних аграрних підприємств. Студентська молодь і науковий прогрес: матер. Міжнар. студ. наук. форуму, 02 – 04 жовт. 2024 р, Львів: ЛНУП, с. 146.

14. Гуторов О. І., Черета Т. Є. Управління земельними ресурсами: лекція. Харків, 2013. 57 с.

15. Добровольська Н. До питання визначення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у землеробстві / Н. Добровольська // Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 листопада 2013 р.) / за ред. В. Бакіров. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 407–409.

16. Добряк Д. С. Землеустрій – наукова основа раціонального використання та охорони земельних ресурсів / Д.С. Добряк, А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – № 1. – 2006. – С. 10-16.

17. Економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів в Україні: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, професора, чл.-кор. НААН О. В. Ульяновченка; Харк. нац. аграр. ун-т. Харків: Смугаста типографія, 2015. 320 с.

18. Економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів в Україні: колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, професора, чл.-кор. НААН О. В. Ульяновченка; Харк. нац. аграр. ун-т. Харків: Смугаста типографія, 2015. 320 с.

19. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь. Київ : Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2017. 128 с.

20. Загурський О. М. Державне регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. 2014. № 12. С. 100–107.

21. Загурський О. М. Державне регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення / О. М. Загурський // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 100-107.

22. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» 2247-IX від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>

23. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок с.-г. призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» № 2698-IX від 19.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text>

24. Закон України про охорону навколишнього природного середовища від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

25. Збарський В. Економіка сільського господарства : [навч. посібник] / В. Збарський, В. Мацибора, А. Чалий. – К. : Каравела, 2009. – 264 с.

26. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

27. Зоренко О. В. Диверсифікація аграрного підприємства : сутність, напрями, види / О. В. Зоренко // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2005. – № 1. – С. 144–147.

28. Зось-Кіор М. В. Удосконалення системи управління земельними ресурсами аграрних підприємств в умовах глобалізації : монографія / Зось-Кіор М. В. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 333 с.

29. Історія економічних учень: у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. 3-тє вид., випр. і доповн. Київ: Знання, 2006. Ч. 1. 582 с.
30. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / За ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової. – К.: «Основа», 2007. – 488 с.
31. Лошакова Ю. А. Еколого-економічна ефективність просторового планування землекористування територіальних громад: дис. ...доктор філософії: спец. 051 «Економіка». Київ. 2023. 223 с.
32. Мармуль Л. О. Управління земельними ресурсами аграрних підприємств на засадах оптимізації орендних відносин, землеустрою, меліорацій / Л. О. Мармуль // Ефективна економіка. - № 12. – 2015. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4624>
33. Мартинюк М. П. Економічне регулювання земельних відносин: методи та інструменти. Економіка і фінанси. 2016. № 4. С. 27–38.
34. Могилат М. Г Стратегія і стратегічне управління в діяльності підприємств. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава: ПДАА, 2014. Вип. 2 (9). Економічні науки. С. 207-212.
35. Музиченко А. С., Малюга Л. М. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК / А.С. Музиченко, Л.М. Малюга // Економіка АПК. - № 11. – 2009. – С.38-43.
36. Мульська М. Проблеми підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь. Розвиток аграрного бізнесу в умовах глобалізації. матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. за участю іноз. студ. [м. Тернопіль, 15-17 квіт. 2016 р.] / редкол.: Б. О. Язлюк, П. Р. Пуцентейло, Р. Ф. Бруханський [та ін.]; відп. за вип. П. Р. Пуцентейло. Тернопіль: Астон, 2016. С. 124-125.
37. Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: [монографія] / Л.І. Піддубна. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 368 с.

38. Полтавець А. М., Багін М. Л. Підвищення ефективності використання земельних ресурсів як фактору зростання аграрного виробництва. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 2. Том 2. С. 186-198.

39. Проніна О. В. Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації / О.В. Проніна // Держава та регіони. Сер. Держ. упр. — 2016.- Вип. 1. - С. 122-125.

40. Радченко А. М. Проблеми охорони навколишнього середовища у світі і в Україні: механізми державного управління щодо їх усунення / А. М. Радченко. – К.: "Державне управління". – 2017. – С. 97 – 110.

41. Сидорченко Т. Ф. Земельно-майновий комплекс як об'єкт управління. Економічні інновації. Київ, 2011. Вип. 44. С. 276-283.

42. Стадник А. П. Формування критеріїв та показників для еколого-економічного оцінювання сільськогосподарського землекористування / А. П. Стадник, В. В. Лукіша // Агроекологічний журнал. – 2011. – № 3. – с. 5–12.

43. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

44. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Постанова КМУ від 7 червня 2017 р. № 413. Київ. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF>.

45. Ступень Р., Ступень Н., Ступень О. Методика організації використання та охорони земельних ресурсів в умовах децентралізації влади: матеріали XXII Міжнародного науково-практичного форуму «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій», 5-7 жовтня 2021 року Львів - Дубляни, Україна. С. 9-11.

46. Ткачук В. І. Ефективність використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств в умовах диверсифікації [Електронний

ресурс] / В.І. Ткачук. — Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2012_1/37.pdf

47. Третяк Н. А. Підходи до оцінки ефективності управління земельними ресурсами та землекористуванням / Н. А. Третяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2013. – № 1–2. – с. 136–146.

48. Філюк Д., Шматковська О., Борисюк Т. Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств в Україні. Галицький економічний вісник, № 2(75), 2022, С. 30-36. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38833/2/GEB_2022v75n2_Filiuk_DEfficiency_of_the_use_of_land_30-36.pdf

49. Христенко О. А., Минів Р. М. Кучеренко В. І. Ефективність використання земельного потенціалу: теоретичний і практичний аспекти. Modern Economics. 2024. № 44 (2024). С. 221-225. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V44\(2024\)-32](https://doi.org/10.31521/modecon.V44(2024)-32).

50. Harrison J. S. Strategis Management of Organizations and Stareholders. Theory and Gases / J. S. Harrison, H. J. Garon. – West Publishing Co., 1994. – 420 p.

51. Solow R. Technicalchangeandtheaggregateproductionfunction. “ReviewofEconomicsandStatistics”, 1957, с. 312–320.

52. Swan T. Economic Growth and Capital Accumulation. Economic Record, 1956, с. 334–361.